

НАУКОВІ ДИСКУСІЇ

DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0941-2022-43-342>

УДК 341.174:(349.6:504)

Смирнова К. В., д.ю.н., професор, проректор з науково-педагогічної роботи (міжнародне співробітництво) Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID : 0000-0003-2768-7642

Яковюк І. В., д.ю.н., професор, завідувач сектором НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України, завідувач кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID : 0000-0002-8070-1645

Щокін Ю. В., д.ю.н., доцент, доцент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID : 0000-0002-8082-2367

ДІЯЛЬНІСТЬ ОБОРОННОГО СЕКТОРУ І ВОЄННІ КОНФЛІКТИ ЯК ЗАГРОЗА ТА ВИКЛИК КЛІМАТИЧНІЙ ПОЛІТИЦІ

Анотація: Кліматична політика вважається відносно новою та динамічною сферою формування державної політики. Однак її розвиток привертає набагато більше уваги, ніж результати, яких вона досягає. Численні дослідження минулих десятиліть присвячені питанню, чи існує зв'язок між зміною клімату та воєнним конфліктом. Зрештою, як пред-

ставники громадських екологічних організацій, так і військові в цілому погоджуються, хоча і з певними уточненнями, що, з одного боку, воєнні конфлікти і діяльність держави в оборонній сфері у мирний час вкрай негативно впливають на клімат і стан екології, а з другого — зміна клімату сприяє зростанню нестабільності, провокуючи збільшення числа конфліктів, проявів геноциду, глобального тероризму та війни за природні ресурси. Стаття присвячена дослідженню зв'язків між зміною клімату та воєнними конфліктами і діяльністю оборонного сектору держави в мирний час. За результатами дослідження зроблено висновок про те, що оборонний сектор держав в мирний час, а тим більше війна суттєво впливають на навколишнє середовище, однак ознаки та розміри цих наслідків залежать від відповідного екологічного компонента, місця і характеру бойових дій, а також від того, чи є країна, що воює, розвинутою чи менш розвинутою.

Ключові слова: російсько-українська війна, кліматична політика, вода, безпека, кліматичні переговори, міжнародні кліматичні саміти, Кіотський протокол, Паризька угода, Україна, ЄС

Постановка проблеми. У сучасних умовах не лише екологічними громадськими організаціями, але й військовими аналітиками багатьох країн, насамперед зі США, зміна клімату розглядається як своєрідний «мультиплікатор загроз», що посилює ризики і погіршує їхні наслідки для національної та регіональної безпеки. При цьому загроза походить не від самої зміни клімату, оскільки вона сама по собі не викликає конфлікту, а від того, що вона може діяти як прискорювач нестабільності чи конфлікту¹. Це занепокоєння проявляється не лише у стратегічному плануванні та прогнозуванні, але й у розбудові інфраструктурного потенціалу та матеріального забезпечення [3; 4].

Зміна клімату несе у собі як прямі, так і непрямі загрози та виклики для національної, регіональної та міжнародної безпеки. Під прямими загрозами прийнято розуміти насамперед вплив

¹ Під час досліджень науковці не змогли встановити чітку закономірність між кількістю опадів і зростаннями конфліктів, тоді як між потеплінням і зростанням конфліктів такий зв'язок виявлено: підвищення температури на 1% призводить до збільшення громадянської війни на 4,5%. Виходячи з поточних температурних тенденцій, очікується, що збройні конфлікти до 2030 р. збільшаться приблизно на 54%, що призведе до додаткового збільшення загальної кількості смертей на 393 000 осіб [1, С. 124; 2].

на критично важливу для забезпечення національної безпеки інфраструктуру, а саме: підвищення рівня моря, що становить загрозу для цивільних та військових об'єктів, оскільки може призвести до затоплення міст і навіть низьколежачих малих острівних держав або знизити здатність армії проводити військові операції; екстремальні погодні явища, що здатні зруйнувати найважливіші енергетичні, сільськогосподарські та фінансові центри, від яких залежить забезпечення економічної і продовольчої безпеки держави; підвищення температури повітря і води, що породжує дефіцит їжі та води, провокує поширення переносників хвороб тощо. До непрямих загроз відносять здатність зміни клімату збільшувати навантаження на критично важливі ресурси, що лежать в основі безпеки країни, включаючи воду, продовольство та енергію.

Такі кліматичні стреси, які за прогнозами експертів будуть посилюватися за ступенем тяжкості та частотою, можуть істотно знизити здатність держави до ефективного управління. Це пояснюється тим, що кліматичні зміни неодноразово провокували внутрішні та міждержавні конфлікти, зростання екстремізму і насилля, політичні заворушення, які можуть призвести до масової міграції населення, а за певних умов навіть до знищення держави. Заради прискорення відновлення держави після стихійних лих, підтримання стабільності в збіднілих країнах, їх захисту від стихійних лих і сил, які можуть спровокувати конфлікти, держава, регіональні об'єднання, а інколи і світова спільнота в цілому вимушені сприяти залученню іноземних інвестицій у стійку інфраструктуру, а також вдаватися до достатки значних обсягів гуманітарної допомоги [4].

Зміна клімату також побічно впливає на стан регіональної (наприклад, Центральна Азія) або глобальної (геостратегічної) безпеки (наприклад, коли йдеться про такі геополітичні регіони як Арктика або Південно-Китайське море). Відсутність потенціалу для управління кліматичними ризиками може зробити країну або окремих регіон більш нестабільними і схильними до конфліктів.

Діяльність оборонного сектора держави як в мирний, так і воєнний час традиційно негативно впливає на клімат, а отже

на стан екологічної, економічної і продовольчої безпеки. Ступінь такого впливу зростає в разі у випадку розв'язання повномасштабної тривалої війни.

Зазначені, а також інші обставини обумовлюють потребу у розробці державами, а також регіональними інтеграційними об'єднаннями, зокрема Європейським Союзом, ефективної кліматичної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кліматична політика як складова екологічної політики хоча і представляє відносно новий напрям правового регулювання, проте викликає значний інтерес як у зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Разом з тим аналіз впливу змін клімату на ефективність оборонного сектору держав і зворотній вплив почав привертати увагу науковців лише в останнє десятиліття (щоправда окремі автори почали досліджувати цю проблему ще в 1990-х роках [5]). У розробці цього напрямку піонерами виступають зарубіжні науковці ([6], [7], [8], [9], [10], [11], [12]), які сформуливали новий напрям досліджень: військова екологія (Military ecology) ([13], [14]), екологія війни (ecology of war) ([5], [15]), екологія (військових) конфліктів (ecology of (military) conflicts) ([16], [17]). У той же час вітчизняні правознавці приділяють цьому напрямку досліджень недостатньо уваги ([18], [19]), хоча проблематика зміни клімату в умовах війни турбує українців¹. Це зумовлює актуальність таких досліджень, особливо з урахуванням наслідків для клімату російсько-української війни і повоєнної відбудови.

Метою статті є аналіз впливу війни, а в мирний час — оборонного сектору держави на зміни клімату, а також зворотній вплив і шляхи його нейтралізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. У резолюції Генеральної Асамблеї ООН 43/53 (1988 р.) зазначається, що «зміна клімату є спільною проблемою усього людства, оскільки клімат є необхідною умовою, що забезпечує існування життя на Землі»,

¹ За період з 24 лютого по 27 квітня 2022 р. про зміни клімату в ЗМІ писали трохи менше, ніж про радіаційне забруднення та підпали трави — було зафіксовано 1315 повідомлень, з яких 800 — оригінальні. Особливу увагу змінам клімату приділяли у повідомленнях щодо злочинів проти довкілля та наслідків війни [20].

а тому «варто прийняти необхідні і своєчасні заходи з вирішення проблем зміни клімату в глобальних масштабах» [21]. Однак, попри задеклароване завдання, досі не забезпечено цілісне міжнародно-правове регулювання атмосфери та клімату, а ті міжнародно-правові акти, які існують, наприклад, Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані (1979 р.) [22] з протоколами до неї, Конвенція про охорону озонного шару (1985 р.) [23] з Монреальським протоколом до неї (1987 р.) [24], РКЗК [25], Кіотський протокол (1997 р.) [26] та Паризька угода про зміни клімату (2015 р.) [27], а також ряд регіональних угод, які містять окремі положення щодо захисту клімату і частин атмосфери, не вирішують усі проблемні питання. Як наслідок, стан глобального довкілля погіршується незважаючи на накопичений обсяг міжнародного екологічного права.

Справа в тому, що сучасна міжнародна кліматична політика, яка сформувалася після конференції у Копенгагені (2009 р.) (стратегія «глобальної угоди», заснованої на ідеї переговорів про всеосяжний, універсальний та юридично обов'язковий договір, що реалізує зверху вниз загальноприйнятну політику, засновану на раніше узгоджених принципах), повною мірою не відповідає потребам сьогодення, а отже існує потреба у переоцінці нинішнього підходу до побудови кліматичного режиму. Потребує ретельного аналізу альтернативний підхід «будівельних блоків», який поступово розвиває різні елементи кліматичного управління і вбудовує їх у скоординовану міжнародну кліматичну політику, яка просуватиме глобальний захист клімату в поточному політичному та економічному середовищі. За останнє десятиліття міжнародна кліматична політика вже характеризується як безперервний процес, що поєднує паралельні зусилля щодо створення часткових угод щодо будівельних блоків глобального кліматичного управління. Щоправда при цьому не втрачає гостроти проблема попередження надмірної фрагментації правового регулювання, щоб запобігти сповзанню до суто децентралізованого підходу «знизу вгору» [28, С. 252].

Стрімкий розвиток екологічного права Європейського Союзу обумовив виокремлення в ньому інституту протидії змінам

клімату, спрямованого на регулювання, скорочення, квотування та моніторинг впливу викидів в атмосферу, що призводять до парникового ефекту. Якісною характеристикою цього правового інституту є ув'язування відповідних регуляторів та приписів екологічного та енергетичного права ЄС, а також виключна роль дипломатії ЄС у поширенні стандартів Союзу на треті країни в умовах глобального характеру парникових викидів, зокрема через Мережу зеленої дипломатії ЄС [29, С. 367; 30; 31].

Політика Європейського Союзу в сфері протидії змінам клімату реалізується насамперед відповідно до програмних документів, а саме: Кліматична й енергетична політика ЄС до 2030 року [32; 33]; Програма дій ЄС щодо довкілля та клімату до 2020 року [34]; «Енергетика 2020: Стратегія конкурентної, екологічно чистої та безпечної енергетики» [35], а також актів законодавства: Регламент Європейського Парламенту та Ради 525/2013 (2013 р.) [36] щодо механізму моніторингу та звітування про викиди парникових газів, а також про подання інформації на національному рівні та на рівні ЄС, що стосується зміни клімату. В результаті забруднення повітря, води та ґрунту в Європі значно зменшилось. Законодавство щодо хімікатів було модернізовано, а використання багатьох токсичних або небезпечних речовин було обмежено. Як наслідок, сьогодні громадяни ЄС мають найкращу якість води у світі, а понад 18% території ЄС визначено природоохоронними територіями.

Однак, через російсько-українську війну досягнення кліматичної політики ЄС опинилися під загрозою. Замість швидшого переходу до відновлюваних джерел енергії, Європейський Союз вдається до заміни частини російського газу видобутим зі США «вільним газом» з високим рівнем викидів. Німеччина та Польща у свою чергу прагнуть інтенсифікувати використання вугілля, щоб упоратися з енергетичною кризою. Європейський Парламент відкрив шлях до визнання інвестицій у природний газ та атомну енергетику такими, що відповідають концепції сталого розвитку. Очевидно, що війна ускладнює для ЄС досягнення кліматичних цілей у рамках Паризької угоди.

За іронією долі, стурбовані майбутніми конфліктами, викликаними масштабним переміщенням населення та нестачею

ресурсів через посилення посух і повеней, військові в усьому світі розробляють стратегії щодо мінімізації їх наслідків¹, які, однак, містять недостатньо заходів, спрямованих на пом'якшення причин таких криз. Насправді військові були піонерами у використанні сонячної енергії, транспортних засобів з гібридним двигуном та біопалива, насамперед у зонах бойових дій, що зменшувало їхню залежність від дизельного палива, постачання якого можуть стати об'єктом атаки під час транспортування. Водночас слід визнати, що ініціативи щодо адаптації до зміни клімату переслідують, як правило, не кліматичні, а суто військові цілі.

Слід визнати, що перехід армій на відновлювані джерела енергії з метою скорочення своїх величезних викидів вуглецю не знімає проблему, якщо буде розв'язана повномасштабна війна, здатна посилити вплив на клімат різними способами. Відтак потребує швидкого і радикального вирішення проблема викидів від військових операцій не тільки у воєнний, але й мирний час: їхні обсяги відомі лише частково² і сьогодні ніхто не бере на себе відповідальність за них у контексті кліматичних цілей ООН. Справа в тому, що Рамкова конвенція ООН про зміну клімату (UNFCCC) не передбачає направлення запитів та опублікування достовірних даних про прямі викиди від військової діяльності та воєн, а також про непрямі викиди від військової «value chain» та відновлення після конфліктів.

На початку XXI ст. лише окремі експерти звертали увагу на те, що Кіотський протокол практично замовчував проблему впливу на викиди довгострокових політичних криз, збройних

¹ Так, ВМС США реалізує комплекс заходів (піднімає свої військово-морські бази в портах та гаванях від Вірджинії до Флориди), покликаних захистити себе від підвищення рівня моря.

² Залежно від масштабів війни воєнні викиди можуть досягати сотень мільйонів тонн CO₂ на рік. Але й в мирний час Європейський Союз, який посідає друге місце у рейтингу армій світу, повідомляє про деякі викиди лише з міркувань національної безпеки, тоді як інформація про непрямі викиди, що виникають під час виробництва військової техніки та зброї, не оприлюднюється. Дослідження щодо розрахунків викидів парникових газів у Великобританії та Австралії свідчать про те, що оборонна діяльність в цих країнах забезпечує приблизно 1% річних викидів парникових газів.

конфліктів, змін кордонів та переміщення біженців. Це дивно, оскільки світова спільнота має очікувати конфліктів із наслідками для зобов'язань країн щодо Протоколу, які призведуть до невизначеності щодо виконання зобов'язань. Така невизначеність негативно впливає на глобальний ринок дозволів на викиди парникових газів, передбаченому Протоколом [37, С. 2]. Паризька угода допустила відступ від суворіших правил Кіотського протоколу, про що свідчить виключення звітності з військових викидів [7].

А. Мікаелова і Т. Кох у 2001 р. ініціювали дискусію з приводу впливу на викиди довготривалих політичних криз, збройних конфліктів. Як відомо, Кіотський протокол визначив набір «гнучких інструментів», які дозволяють інвесторам отримувати дозволи на викиди від проектів за кордоном. Як і на товарних ринках, військово-політичні кризи в країнах-виробниках чи покупцях дозволів матимуть великий вплив на ринкові ціни. На відміну від державних облігацій, де дефолт торкається обмеженої кількості гравців, дефолт за кіотськими дозволами поставить під загрозу всю систему, яка заснована не на матеріальному товарі, а на штучному, створеному на основі міжнародної угоди. Зважаючи на це, пропонувалося розробити правила запобігання руйнування ринку через ризик визнання недійсними або значного дисконтування дозволів із регіонів, які перебувають у стані конфлікту [37, С. 2].

У листопаді 2023 р. в ОАЕ пройде XXVIII Конференція сторін Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (COP28), на якій має бути обговорено перший Глобальний інвентаризаційний звіт парникових газів. На Конференції повинні бути підведені підсумки виконання Паризької угоди з метою оцінки колективного прогресу миру в досягненні мети угоди та її довгострокових цілей [38]. Зважаючи на це, Європейський Союз, як зацікавлена сторона, на етапі технічного діалогу має наполягати на розробці правил звітності про викиди, пов'язані з воєнними діями та конфліктами, а також включенні всіх військових викидів у звітність.

Починаючи з 2012 р., водні кризи майже щороку входять до першої п'ятірки списку глобальних ризиків Світового економічного форуму. Іноді в основі зіткнень за водні ресурси лежить

життєво важливий ресурс, але найчастіше суперечки через воду самі собою не викликають насильства. За дуже рідкісними винятками ніхто не вмирає буквально від спраги, але дедалі більше людей помирають від забрудненої води чи конфліктів через доступ до води. Близько 40% населення світу, що рівно , страждають від відсутності доступу до води. Як наслідок, до 2030 р. близько 700 мільйонів людей можуть бути переміщені із-за бідності та дефіциту. Отже, дефіцит води/чистої води може діяти як прискорювач конфліктів, якщо він накладається на інші проблеми, такі як бідність, нерівність та голод.

Окрім шкідливих викидів у повітря, війна завдає значної шкоди водним ресурсам. Збройні конфлікти здатні порушити роботу водних систем, що мають вирішальне значення для екологічного та людського благополуччя. Однак комплексних досліджень про вплив збройних конфліктів на водні ресурси та управління ними немає. Проведення порівняльного аналізу з цього питання ускладнено, оскільки випадки часто дуже різняться щодо характеристик конфлікту та водних ресурсів, а також інших факторів.

Протягом XX ст. споживання води в світі зростало більш ніж удвічі швидше, ніж приріст населення. Дослідження показують, що кількість конфліктів через водні ресурси за останні десять років збільшилася більш ніж удвічі порівняно з попередніми десятиліттями.

Дослідники поділяють водні конфлікти на три групи:

(1) як «спусковий гачок» конфлікту, коли насильство пов'язане зі суперечками про доступ до води та контроль над нею [39];

(2) як «зброю» конфлікту, коли вода або водні системи використовуються як зброя в конфліктах, у тому числі для використання гребель для утримання, поливати або затоплювати громади нижче за течією;

(3) як «жертва» або «мішені» конфліктів, коли під час конфліктів мішенню стають водні ресурси, очисні споруди або трубопроводи [40].

У російсько-українській війні вода є і мішенню, і зброєю [6; 41; 42]:

(1) Аналізуючи причини війни, аналітики часто не беруть до уваги те, що однією з ключових причин розв'язання війни став доступ до води, як умова забезпечення безпеки Криму¹. Не випадково, що вже 24 лютого була захоплена Каховська ГЕС, а 27 лютого російські війська зруйнували греблю на Північно-Кримському каналі (ПКК) в Херсонській області, яка блокувала доступ води до анексованого Росією Криму. При цьому через знос інфраструктури каналу і гідротехнічних споруд, вода, що надходить у канал, сильно замулена, і її якість може бути дуже низькою, а отже екологічні потреби населення Криму задовольнити не може. Тому для забезпечення безпеки водопостачання Криму потрібен тотальний контроль над басейном Дніпра. Отже, підлив греблі можна було назвати проміжною метою з регулювання подачі води до Криму. У подальшому можна було очікувати спроб Росії захопити контроль над усім Дніпром.

(2) Блокування Україною ПКК Росія розцінювала як покарання за включення Криму до складу Росії, що позбавляло два мільйони кримчан води порушувало права людини. Хоча відповідно до ч. 1 ст. 55 Конвенції про захист цивільного населення під час війни (IV Женевська конвенція) забезпечувати потреби Криму у воді зобов'язана була Росія, яка анексувала Крим.

У свою чергу Україна розцінює удари російських військ по греблі Київського водосховища наприкінці лютого 2022 р. (в разі прориву Київської дамби Канівська, Кременчуцька та інші дамби каскаду було б зруйновано, що могло спровокувати аварію на Запорізькій АЕС), пошкодження у квітні водогону Дніпро – Миколаїв, а 14 вересня 2022 р. нанесення удару по гідроспорудам греблі на Карачунівському водосховищі (Кривий Ріг), який викликав підйом води на 2–3 метри у р. Інгулець і міг призвести до часткового затоплення Кривого Рогу, а також 20 вересня – по дамбі Печенізького водосховища (Харківська область), як акт

¹ Без води з Північно-Кримського каналу площа орних земель у Криму скоротилася зі 130 000 га у 2013 р. до 14 000 га у 2017 р. У 2021 р. американські аналітики заявили, що забезпечення водопостачання Криму може стати метою можливого нападу Росії на Україну. На початковому етапі війни деякі аналітики прогнозували, що війна, розпочата Росією на сході України, триватиме до Дніпра.

тероризму. 26 лютого 2022 р. українські війська вимушені були зруйнувати греблю на річці Ірпінь біля місця, де вона впадає у Київське водосховище, щоб запобігти атаці російських танків на Київ. Слід зазначити, що атаки російської армії на об'єкти цивільної водної інфраструктури порушують міжнародні конвенції, зокрема додаткові протоколи I та II до Женевських конвенцій.

(3) Під час облоги Маріуполя російські війська перекрили місцеве водопостачання, залишивши населення без доступу до безпечної питної води та каналізації. Через три місяці маріупольці зіткнулися з гуманітарною катастрофою і голодом. Окрім Маріуполя російські війська наносили численні удари по водогонам, очисним спорудам, греблям в різних регіонах України. Як наслідок, найбільші збитки пов'язані з руйнацією очисних споруд, насосних станцій, дамб, виведенням з експлуатації обслуговуючих організацій, що займаються водопостачанням і очищенням стічних вод, які зараз потрапляють до водойм без очищення, особливо там, де велися активні бойові дії. Крім того, руйнування інфраструктури та промислових об'єктів (наприклад, ушкоджених резервуарів з хімічними відходами на «Азовсталі») також може призвести до потрапляння забруднюючих речовин до водойм. Також слід звернути увагу на те, що оксиди з повітря, що виділяються під час пожеж на нафтобазах по всій території України, потрапляють у хмари і потім перетворюються на кислотні дощі далеко від місця влучення в повітря. Після вибухів на землю осідає сірка, яка після дощу перетворюється на сірчану кислоту. Все це має накопичувальний ефект: у підземних водах цих районів відзначаються вищі, ніж зазвичай, концентрації важких металів, фтору та кальцію. Це підвищує ймовірність забруднення артезіанської води, яка вважається стратегічним резервом держави.

Не менш важливим і складним є вирішення питання про відповідальність агресора за викиди, пов'язані з війною та окупацією. Оскільки атаки російської армії на об'єкти критичної інфраструктури можуть кваліфікуватися з точки зору міжнародного права як міжнародні злочини (Росія порушила усі статті Глави III Частини III I Додаткового протоколу до Женевських

Конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), зокрема статті 52–54, 56 [43], а за національним законодавством, містять ознаки такого злочину як екоцид (с. 441 Кримінального кодексу України) [44], існує нагальна потреба у забезпеченні притягнення Російської Федерації та осіб, які підозрюються у скоєнні таких злочинів, до міжнародної або міжнародної кримінальної відповідальності [45].

Цілком слушним виглядає пропозиція щодо розширення каталогу санкцій, які застосовуються нині Радою Безпеки ООН, зокрема надання їй права приймати рішення про припинення торгівлі дозволами на викиди. Слід зазначити, що у країн, які можуть стикнутися з великим тягарем через перерозподіл викидів чи санкціями за недотримання положень Кіотського протоколу, може виникнути спокуса повністю відмовитися від Кіотського режиму. Однак, зважаючи на досвід попередніх конфліктів, такий розвиток подій малоімовірний і держави навряд чи вийдуть з міжнародної угоди, якщо тільки мова не йде про країни-ізгої.

Вказані ініціативи в цілому допоможуть національним урядам побачити, що ще необхідно зробити для досягнення поставлених цілей (російсько-українська війна віддаляє світ від траєкторії стабілізації глобального підвищення температури на рівні 1,5 градуса), а отже сприятиме заповненню прогалин та створить можливості для більш активних дій, а отже стане життєво важливим внеском та сприятиме кращому розумінню міжнародною спільнотою глобальних зусиль та пріоритетних дій щодо боротьби зі зміною клімату.

Не менш проблематичним, з точки зору досягнення кліматичних цілей, буде повоєнне відновлення України. Якщо очікувані викиди від відновлення міст, зруйнованих під час війни в Сирії, дорівнюють річному обсягу викидів парникових газів у Швейцарії, то відновлення міст та інфраструктури в Україні може перевищити 100 мільйонів тонн CO₂, оскільки війна спричинив значно масштабніші руйнування.

Ще одним фактором, що негативно вплине на зміну клімату, стануть непрямі викиди, здійснені третіми країнами, які хоча

і не залучені безпосередньо до війни, але їх викиди можуть навіть перевищити військові викиди воюючих сторін через переорієнтацію енергетичних систем, ринкових сил чи політики.

Висновки. Хоча мета універсального та всеосяжного договору у сфері кліматичної політики з твердими зобов'язаннями щодо скорочення викидів залишається актуальною, для реалізації цієї мети необхідна альтернативна стратегія, яка ґрунтується на ідеї поступового створення кліматичного режиму на основі часткових угод та механізмів управління.

Російсько-українська війна є найнебезпечнішим конфліктом у Європі з часів Другої світової війни і має низку геополітичних, економічних, продовольчих, інфраструктурних, кліматичних і медичних наслідків. Руйнування об'єктів промисловості, пошкодження АЕС, водної та транспортної інфраструктури може призвести до забруднення джерел води, а отже її доступності для споживання, що може бути небезпечним для здоров'я людини та екосистеми.

Сьогодні, на фоні глобальної енергетичної кризи, спровокованою російсько-українською війною та енергетичним шантaжем з боку Росії майбутні переговори про досягнення міжнародного договору за зміною клімату виглядають як ніколи невизначеними. Під час війни здійснюються прямі викиди, які важко піддаються кількісній оцінці та які не враховуються у паризькій меті з обмеження нагріву до 1,5. градусів Цельсія. Війна підтвердила залежність світу від нафти, газу, вугілля та атомної енергетики. Оскільки держави-члени ЄС шукають альтернативи поставкам російського газу, нафти та вугілля, багато хто в Європі схиляється до використання ще більш забруднюючих джерел енергії. Тому важливо продовжити пошук шляхів підвищення ефективності кліматичної політики та її ролі у вирішенні питання щодо клімату екологічних проблем, наскільки це можливо, без збитку для збільшення зростання та зниження соціальної згуртованості.

Аналіз впливу війни на водні ресурси дозволяє виявити кілька перспективних напрямів досліджень, які можна умовно згрупувати у дві групи: по-перше, роль водних ресурсів у конфліктах або як цілі, або як жертви, або як зброї, що використо-

ується сторонами конфлікту; по-друге, наслідки конфліктів для людських систем, пов'язаних з водою.

Для притягнення Росії до відповідальності за злочини проти навколишнього середовища на територіях, анексованих та незаконно контрольованих нею, є створення належної правової бази для боротьби з екоцидом як міжнародним злочином та вивчення механізму притягнення до відповідальності посадових осіб за прийняття злочинних рішень, наслідком яких є завдання шкоди навколишньому середовищу.

Список використаних джерел :

1. Voski A. (2016). The Role of Climate Change in Armed Conflicts across the Developing World and in the Ongoing Syrian War. *Carleton Review of International Affairs*. Vol. 3. pp. 120–141.
2. Burke M. B., Miguel E., Satyanath Sh., Dykema J. A. and Lobell D. B. (2009). Warming increases the risk of civil war in Africa. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. Vol. 106, №. 49: 20670–20674.
3. Neimark B. (2017). Weaponizing nature: The geopolitical ecology of the US Navy's biofuel program. *Political Geography*. Vol. 60. Pp. 13–22.
4. U. S. Dep't of DEF, National Security implications of Climate-related risks and a changing climate 7 (2015). URL: <http://archive.defense.gov/pubs/150724-congressional-report-on-nationalimplications-of-climate-change.pdf?source=govdelivery>.
5. Lanier-Graham S. D. (1993). *The Ecology of War: Environmental Impacts of Weaponry and Warfare*. Walker & Co. 185 p.
6. Altingoz M., Ali S. *Hydropolitics in the Russian – Ukrainian Conflict*. March 1, 2022. URL: <https://www.newsecuritybeat.org/2022/03/hydropolitics-russian-ukrainian-conflict/>.
7. *Military and conflict-related emissions: Kyito to Glasgon and Beyond : report*. Freiburg, 2022. URL: https://thefivepercentcampaign.files.wordpress.com/2022/06/military-emissions_final.pdf.
8. Sparrevik M., Utstl S. (2020). Assessing life cycle greenhouse gas emissions in the Norwegian defence sector for climate change mitigation. *Journal of Cleaner Production*. Vol. 248. pp. 1–8.
9. Belcher, O., Bigger, P., Neimark, B., Kennelly, C. (2019). Hidden Carbon Costs of the «Everywhere War»: Logistics, Geopolitical Ecology, and the Carbon Boot-Print of the US Military. *Transactions of the Institute of British Geographers*.
10. Hanson, T. (2018). Biodiversity conservation and armed conflict: a warfare ecology perspective. *Annals of the New York Academy of Sciences*. 1429(1).

11. Clark, B., Jorgenson, A. K., Kentor, J. (2010). Militarization and energy consumption. *International Journal of Sociology*. Vol. 40, No. 2, pp. 23–43.
12. Bailey, J. J. (2009). Is it practical for defence to reduce its carbon emissions without affecting its effectiveness? *Defence Studies*. Vol. 9, Issue 1. pp. 47–84.
13. Gautam P. K. (2020). Military-Ecological Interface. URL: https://www.researchgate.net/publication/343304672_Military-Ecological_Interface.
14. Marler Th. E. (2013). Military ecology more fitting than warfare ecology. *Environmental Conservation*. 40 (3): 207–208.
15. Machlis G. E., Hanson Th. (2008). Warfare Ecology. *BioScience*, Vol. 58, Issue 8, , Pp. 729–736.
16. Billon PH. L. (2001). The political ecology of war: Natural resources and armed conflicts. *Political Geography*. 20(5):561–584.
17. Gaynor K., Fiorella K. J., Gregory G., Kurz D. (2016). War and wildlife: linking armed conflict to conservation. *Frontiers in Ecology and the Environment*. 14(10):533–542.
18. Малько Л., Ніколаєнко Д. Воєнна екологія: новини 2022 року та оцінка екологічних наслідків агресії Росії проти України. URL: https://www.researchgate.net/publication/361285296_Voenna_ekologia_novini_2022_roku_ta_ocinka_ekologichnih_naslidkiv_agresii_Rosii_proti_Ukraini.
19. Екологічні наслідки військових дій : Матеріали науково-практичної конференції, 17–18 квітня 2018 р. Київ: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2018. 96 с.
20. Довкілля і війна в Україні: медіамоніторинг присутності теми у ЗМІ та пошукових запитах українців (24 лютого – 27 квітня). URL: <https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2022/05/dovkillya-i-vijna-v-ukrayini.pdf>.
21. Protection of global climate for present and future generations of mankind : resolution / adopted by the General Assembly. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/54234>.
22. Convention on long-range transboundary air pollution. Geneva, 13 November 1979. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVII-1&chapter=27&clang=_en.
23. Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer (with annexes and Final Act). Concluded at Vienna on 22 March 1985. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201513/volume-1513-I-26164-English.pdf>.
24. Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer (with annex). Concluded at Montreal on 16 September 1987. URL: <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%201522/volume-1522-i-26369-english.pdf>.

25. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text.
26. UNFCCC (1997) Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change adopted at COP3 in Kyoto, Japan, on 11 December 1997 . URL: <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf>.
27. Paris Agreement on Climate Change (2015). URL: https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf.
28. Falkner, R., Stephan H., Vogler J. (). International Climate Policy after Copenhagen: Towards a 'Building Blocks' Approach. Global Policy. Vol. 1 . Issue 3. pp.252–262.
29. Орехов С. М. Правове регулювання охорони довкілля в Європейському Союзі : дис. ... д-ра юрид. наук; спеціальність 12.00.11. Київ, 2019. 427 с.
30. Гуцова О. С., Яковюк І. В. Екологічна дипломатія Європейського Союзу. Юридичний електронний журнал. 2022. № 5.
31. Яковюк І. В., Трагнюк О. Я., Бойчук Д. С., Тарасова Є. О. Неформальні угоди в теорії та практиці кліматичної дипломатії. Forum Prava, 2022. № 72(1). С. 21–37.
32. Kulovesi K., Oberth r S. (2020). Assessing the EU's 2030 Climate and Energy Policy Framework: Incremental change toward radical transformation? Review of European, Comparative & International Environmental Law. Vol. 29, Issue 2. Pp. 151–166.
33. Medvedieva, M., Smirnova, X. (2019). Climate and energy governance at a crossroad: Global, regional and national dimensions. EEA – Electrotehnica, Electronica, Automaticathis, 67(1), pp. 101–114.
34. Decision № 1386/2013/EU of the European Parliament and of the Council of 20 november 2013 on a General Union Environmrnt Action Programme to 2020 'Living well, within the limits of our Planet' text with EEA relevance. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013D1386>.
35. Energy 2020: A strategy for competitive, sustainable and secure energy. URL: https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/2011_energy2020_en_0.pdf.
36. Regulation (EU) No 525/2013 of the European Parliament anf of the Council of 21 May 2013 on a mechanism for monitoring and reporting greenhouse gas emissions and for reporting other information at national and Union level relevant to climate change and repealing Decision No 280/2004/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R0525&rid=2>.
37. Michaelowa A., Koch T. (2001). Military Emissions, Armed Conflicts, Border Changes and the Kyoto Protocol. Climatic Change. 50(4):383–394.

38. What is the Global Stocktake? By UNFCCC, MAY 16, 2022. URL: <https://climatechampions.unfccc.int/what-is-the-global-stocktake/>.
39. Petersen-Perlman, J. D., Veilleux, J. C., & Wolf, A. T. (2017). International water conflict and cooperation: challenges and opportunities. *Water International*, 42(2), 105–120.
40. Milne S. Onde a escassez de gua j provoca guerras no mundo (e quais as reas sob risco iminente). 29 agosto 2021. URL: <https://www.bbc.com/portuguese/geral-58319129>.
41. Yld z D. Role of water conflict in the Russia's war on Ukraine. 05.03.2022. URL: <https://www.hidropolitikakademi.org/en/article/29417/role-of-water-conflict-in-the-russias-war-on-ukraine>.
42. Water theft: how the russians are depriving us of water resources. URL: <https://rubryka.com/en/article/russians-steal-ukrainian-water/>.
43. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.
44. Кримінальний Кодекс України. Закон України від 05.04.2001. Відомості Верховної Ради України, 2001, № 25–26, ст. 131.
45. Трагнюк О., Яковюк І. Деякі питання правової регламентації забезпечення екологічної безпеки на територіях, анексованих та незаконно контрольованих Російською Федерацією. Деокупація. Юридичний фронт [Електронне видання]: матеріали Міжнародного експертного круглого столу (Київ, 18 березня 2022 р.) ; упоряд. і наук. ред. О. В. Кресін. Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2022. С.51–56.

REFERENCES :

1. Voski A. (2016). The Role of Climate Change in Armed Conflicts across the Developing World and in the Ongoing Syrian War. *Carleton Review of International Affairs*. Vol. 3. pp. 120–141.
2. Burke M. B., Miguel E., Satyanath Sh., Dykema J. A. and Lobell D. B. (2009). Warming increases the risk of civil war in Africa. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. Vol. 106, №. 49: 20670–20674.
3. Neimark B. (2017). Weaponizing nature: The geopolitical ecology of the US Navy's biofuel program. *Political Geography*. Vol. 60. Pp. 13–22.
4. U. S. Dep't of DEF, National Security implications of Climate-related risks and a changing climate 7 (2015). URL: <http://archive.defense.gov/pubs/150724-congressional-report-on-nationalimplications-of-climate-change.pdf?source=govdelivery>.
5. Lanier-Graham S. D. (1993). The Ecology of War: Environmental Impacts of Weaponry and Warfare. Walker & Co. 185 p.

6. Altingoz M., Ali S.(2022). Hydropolitics in the Russian – Ukrainian Conflict. March 1, 2022. URL: <https://www.newsecuritybeat.org/2022/03/hydropolitics-russian-ukrainian-conflict/>.
7. Military and conflict-related emissions: Kyito to Glasgon and Beyond : report. Freiburg, 2022. URL: https://thefivepercentcampaign.files.wordpress.com/2022/06/military-emissions_final.pdf.
8. Sparrevik M., Utstl S. (2020). Assessing life cycle greenhouse gas emissions in the Norwegian defence sector for climate change mitigation. *Journal of Cleaner Production*. Vol. 248. pp. 1–8.
9. Belcher, O., Bigger, P., Neimark, B., Kennelly, C. (2019). Hidden Carbon Costs of the «Everywhere War»: Logistics, Geopolitical Ecology, and the Carbon Boot-Print of the US Military. *Transactions of the Institute of British Geographers*.
10. Hanson, T. (2018). Biodiversity conservation and armed conflict: a warfare ecology perspective. *Annals of the New York Academy of Sciences*. 1429(1).
11. Clark, B., Jorgenson, A. K., Kentor, J. (2010). Militarization and energy consumption. *International Journal of Sociology*. Vol. 40, No. 2, pp. 23–43.
12. Bailey, J. J. (2009). Is it practical for defence to reduce its carbon emissions without affecting its effectiveness? *Defence Studies*. Vol. 9, Issue 1. pp. 47–84.
13. Gautam P. K. (2020). Military-Ecological Interface. URL: https://www.researchgate.net/publication/343304672_Military-Ecological_Interface.
14. Marler Th. E. (2013). Military ecology more fitting than warfare ecology. *Environmental Conservation*. 40 (3): 207–208.
15. Machlis G. E., Hanson Th.(2008). Warfare Ecology. *BioScience*, Vol. 58, Issue 8, , Pp. 729–736.
16. Billon PH. L. (2001). The political ecology of war: Natural resources and armed conflicts. *Political Geography*. 20(5):561–584.
17. Gaynor K., Fiorella K. J., Gregory G., Kurz D. (2016). War and wildlife: linking armed conflict to conservation. *Frontiers in Ecology and the Environment*. 14(10):533–542.
18. Malko L., Nikolayenko D.(2022). Military ecology: news of 2022 and assessment of environmental consequences of Russian aggression against Ukraine. URL: https://www.researchgate.net/publication/361285296_Voenna_ekologia_novini_2022_roku_ta_ocinka_ekologichnih_naslidkiv_agresii_Rosii_proti_Ukraini.
19. Environmental consequences of military operations: Materials of the scientific-practical conference, April 17–18, 2018. Kyiv: National Pedagogical Dragomanov University, 2018. 96 c.
20. Environment and war in Ukraine: media monitoring of the topic presence in the media and search queries of Ukrainians (February 24 – April 27). URL: <https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2022/05/dovkilliya-i-vijna-v-ukrayini.pdf>.

21. Protection of global climate for present and future generations of mankind : resolution / adopted by the General Assembly. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/54234>.
22. Convention on long-range transboundary air pollution. Geneva, 13 November 1979. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVII-1&chapter=27&clang=en.
23. Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer (with annexes and Final Act). Concluded at Vienna on 22 March 1985. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201513/volume-1513-I-26164-English.pdf>.
24. Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer (with annex). Concluded at Montreal on 16 September 1987. URL: <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%201522/volume-1522-i-26369-english.pdf>.
25. Ramkova konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii pro zminu klimatu. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text.
26. UNFCCC (1997) Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change adopted at COP3 in Kyoto, Japan, on 11 December 1997 . URL: <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf>.
27. Paris Agreement on Climate Change (2015). URL: https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf.
28. Falkner, R., Stephan H., Vogler J. (). International Climate Policy after Copenhagen: Towards a 'Building Blocks' Approach. *Global Policy*. Vol. 1 . Issue 3. pp.252–262.
29. Orekhov S. M. (2019). Legal regulation of environmental protection in the European Union: Doctor's thesis : 12.00.11. Kyiv.
30. Gutsova O. S., Yakoviyk I. V. (2022). Environmental diplomacy of the European Union. *Legal electronic journal*. № 5.
31. Yakoviyk, I. V., Tragniuk, O. Y ., Boychuk, D. S., & Tarasova, Y. O. (2022). Neformalni uhoody v teoriiyi ta praktytsi klimatychnoyi dyplomatyi. *Forum Prava*, 2022. № 72(1). C. 21–37.
32. Kulovesi K., Oberth R S. (2020). Assessing the EU's 2030 Climate and Energy Policy Framework: Incremental change toward radical transformation? *Review of European, Comparative & International Environmental Law*. Vol. 29, Issue 2. Pp. 151–166.
33. Medvedieva, M., Smirnova, X. (2019). Climate and energy governance at a crossroad: Global, regional and national dimensions. *EEA – Electrotehnica, Electronica, Automaticathis*, 67(1), pp. 101–114.
34. Decision № 1386/2013/EU of the European Parliament and of the Council of 20 november 2013 on a General Union Environmrnt Action Programme to 2020 'Living well, within the limits of our Planet' text with EEA relevance. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013D1386>.

35. Energy 2020: A strategy for competitive, sustainable and secure energy. URL: https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/2011_energy2020_en_0.pdf.
36. Regulation (EU) No 525/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on a mechanism for monitoring and reporting greenhouse gas emissions and for reporting other information at national and Union level relevant to climate change and repealing Decision No 280/2004/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R0525&rid=2>.
37. Michaelowa A., Koch T. (2001). Military Emissions, Armed Conflicts, Border Changes and the Kyoto Protocol. *Climatic Change*. 50(4):383–394.
38. What is the Global Stocktake? By UNFCCC, MAY 16, 2022. URL: <https://climatechampions.unfccc.int/what-is-the-global-stocktake/>.
39. Petersen-Perlman, J. D., Veilleux, J. C., & Wolf, A. T. (2017). International water conflict and cooperation: challenges and opportunities. *Water International*, 42(2), 105–120.
40. Milne S. (2021). Onde a escassez de gua j provoca guerras no mundo (e quais as reas sob risco iminente). 29 agosto 2021. URL: <https://www.bbc.com/portuguese/geral-58319129>.
41. Yld z D. (2022). Role of water conflict in the Russia's war on Ukraine. 05.03.2022. URL: <https://www.hidropolitikakademi.org/en/article/29417/role-of-water-conflict-in-the-russias-war-on-ukraine>.
42. Water theft: how the russians are depriving us of water resources. URL: <https://rubryka.com/en/article/russians-steal-ukrainian-water/>.
43. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), of 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.
44. Criminal Code of Ukraine. Law of Ukraine of 05.04.2001. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2001, № 25–26, article 131.
45. Trahniuk O., Yakoviuk I. (2022). Some issues of legal regulation of environmental safety in the territories annexed and illegally controlled by the Russian Federation. De-occupation. Legal Front [Electronic edition]: materials of the International Expert Round Table (Kyiv, March 18, 2022) / edited by O. V. Kresin. Kyiv: State Trade and Economic University., Pp.51–56.

Smyrnova K. V., Yakoviyk I. V., Shchokin Yu. V.

**Defence sector activities and military conflicts as a threat and challenge
to climate policy**

Summary. Climate policy is considered to be a relatively new and dynamic area of state policy making. However, its development attracts much more

attention than the results it achieves. The current international climate policy that emerged after the conference in Copenhagen (2009) (the strategy of a «global agreement» based on the idea of negotiating a comprehensive, universal and legally binding treaty that implements top-down, generally accepted policies based on previously agreed principles) does not fully meet the needs of today, and therefore there is a need to reassess the current approach to building a climate regime. An alternative «building blocks» approach, which gradually develops different elements of climate governance and embeds them in a coordinated international climate policy that will advance global climate protection in the current political and economic environment, needs to be carefully analyzed.

Numerous studies over the past decades were devoted to the question of whether there is a link between climate change and military conflict. In the end, both representatives of environmental NGOs and the military officials in general agree, albeit with certain clarifications, that, on the one hand, military conflicts and state activities in the defense sphere in peacetime have an extremely negative impact on the climate and the environment, and on the other hand, climate change contributes to instability, provoking an increase in the number of conflicts, genocide, global terrorism and wars for natural resources. The paper is devoted to the study of the links between climate change and military conflicts and the activities of the defense sector by the state in peacetime. According to the results of the study, it is concluded that the defense sector of states in peacetime, and even more so war, significantly affect the environment, but the signs and size of these consequences depend on the relevant environmental component, the location and nature of hostilities, as well as on whether the country at war is developed or less developed.

Against the backdrop of the global energy crisis provoked by the Russian-Ukrainian war and Russia's energy blackmail, future negotiations on an international climate change treaty look more uncertain than ever. During the war there are direct emissions that are difficult to quantify and do not count towards the Paris goal of limiting warming to 1.5 degrees Celsius. The war has confirmed the world's dependence on oil, gas, coal and nuclear power. As EU member states look for alternatives to Russian gas, oil and coal supplies, many in Europe are leaning towards even more polluting energy sources. It is therefore important to continue to look for ways to improve the effectiveness of climate policy and its role in addressing climate-related environmental challenges as far as possible, without compromising growth and social cohesion.

The analysis of the impact of war on water resources reveals several promising areas of research, which could be roughly divided into two groups: first, the role of water resources in conflicts, either as targets, victims or weapons used by the parties to the conflict; second, the consequences of conflicts for human systems related to water.

In order to hold Russia accountable for crimes against the environment in the territories annexed and illegally controlled by it, it is necessary to create an appropriate legal framework to combat ecocide as an international crime and to develop a mechanism for prosecuting officials for making criminal decisions that result in environmental damage.

Keywords: *Russian-Ukrainian war, climate policy, water, security, climate negotiations, international climate summits, Kyoto Protocol, Paris Agreement, Ukraine, EU*